

Лозова Ольга Миколаївна

докт. психол. н., професор,

Київський університет

імені Бориса Грінченка (м. Київ)

**МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДИСКУРСУ
ТРАНСФОРМАЦІЙНОЇ СВІДОМОСТІ У КРИЗОВИХ УМОВАХ
РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА**

Від часів усвідомлення того, що живе слово і текст чинять вплив на розум, людство не припиняє спроб віднайдення дедалі новіших способів маніпуляції суспільною свідомістю. Очевидно, що в часи політичної, соціальної, економічної, військової кризи на суспільну свідомість впливає низка потенційно дезадаптуючих факторів: зміщуються акценти сприйняття просторово-часового континууму; змінюються суспільно-політичні, ідеологічні, інформаційні стереотипи; з'являються нові колективні смисли. У соціокультурному сенсі для конкретної людської спільноти ці та інші чинники в сукупності суттєво ускладнюють вирішення вічної проблеми – «проблеми виживання» (М.К. Мамардашвілі).

У психологічній науці стосовно психіки індивіда усталився термін «змінений стан свідомості», що означає якісні відмінності в суб'єктивних переживаннях або психологічному функціонуванні від певних генералізованих для даного суб'єкта норм, які рефлексуються самою людиною або зауважуються спостерігачами (А. Людвіг). Зіставляючи події трансперсонального плану в індивідуальному та соціальному аспектах, проблематику змінених станів масової свідомості в умовах кризи сучасного російського суспільства розглянув Д.Л. Співак.

Стан суспільної свідомості у часи комплексних соціальних криз нами визначається як трансформаційний стан свідомості соціуму. За спостереженнями, диференціувальною ознакою двох феноменів –

зміненого стану свідомості індивіда та трансформаційного стану суспільної свідомості – є та, що перший індукується переважно фізіологічними та фармакологічними подіями (А. Людвіг), то останній – соціо-психологічними агентами.

Інтегральними атрибутами двох феноменів є:

- їх соціальна функція – забезпечення групової згуртованості, вирішення конфлікту між вимогами суспільства і потребами індивіда (Л.І. Співак, Д.Л. Співак);

- переважання відображення у формі наочно-чуттєвих (довербальних) образів відображення над вербально-логічними, поняттєвими структурами;

- перехід до нових форм категоризації світу (В.В. Кучеренко, В.Ф. Петренко);

- зміни процесів самосвідомості, рефлексії та внутрішнього діалогу (А.В. Россохін).

Дискурс трансформаційної свідомості визначаємо як множину комунікативних подій широкої семіотичної природи (розмовне мовлення, текст, візуальний образ, жест, символ), які, реалізуючи функцію соціальної взаємодії, конституюють суспільство і культуру в часи суспільної кризи.

До сфери публічного дискурсу трансформаційної свідомості в широкому його розумінні належать доволі розмаїті за змістом інформаційні простори: політичний дискурс (до прикладу, виборчі дебати), дискурс ЗМІ (зокрема, блогосфера в інтернет-дискурсі), науковий (дискурс захисту дисертації), освітянський (дискурс лекції, колоквиуму), правничий (дискурс судового засідання) тощо.

Теоретичним підґрунтям дослідження дискурсу трансформаційної свідомості вбачаємо: політичну та соціально-філософську традицію Франкфуртської школи (Т. Адорно, Г. Маркузе), теорію комунікативної дії Ю. Хабермаса, структурну теорію А. Гідденса, неомарксистську концепцію

А. Грамші, семіотичну та психосемантичну парадигми вітчизняної психології та лінгвістики.

Методологічний базис дослідження дискурсу розроблено в рамках дискурсивної психології, яка трактує письмове й усне мовлення як конструкцію світу, орієнтовану на соціальну дію (Л. Філіпс, М. Йоргенсен). На противагу когнітивній, дискурсивна психологія сформувалася в надрах соціально-конструкціоністського підходу в соціальній психології.

Окремим типом аналітичних досліджень дискурсу є критичний дискурс-аналіз – інструмент дослідження текстових засобів, за допомогою яких суспільна влада здійснює своє панування в соціумі, а відтак – відповіді на питання, як саме через тексти визначається, транслюється та відтворюється суспільна нерівність (Н. Феркло). Методом дослідження тут виступає детальний лінгвістичний аналіз транскрибованих зразків живого мовлення (наприклад, обговорення трьома мовцями оголошення про вакансію), що дозволяє проаналізувати механізми, за допомогою яких текст активізує дискурс і забезпечує його інтерпретацію. Ключовими інструментами текстуального аналізу є: етос, інтеракціональний контроль, метафори, вибір слів і граматики.

Комунікативно-прагматичний метод лінгвістичного аналізу дискурсу передбачає використання алгоритму з семи основних дій: делімітація тексту; визначення його типу і структури; встановлення теми та особливостей внутрішньотекстових зв'язків; визначення стилістичних особливостей та прагматичної сутності тексту.

Когнітивно-комунікативний метод лінгвістичного аналізу дискурсу дозволяє осмислювати системні, парадигматичні зв'язки всередині соціального контексту в категоріях: особисте, громадське, інституційне / формальне, неформальне (Т.А. ван Дейк). Тут практикується три типи моделювання: 1. моделювання ситуації спілкування, середовища (визначається тип соціального буття; функція соціальної події; соціально-

ідеологічні умови; обставини (час, місце, причина та інші обставини спілкування); 2. моделювання соціального суб'єкта (визначається його соціальний статус; рольові відносини; соціальна активність учасників; їхні особисті стосунки); 3. моделювання комунікативно-когнітивної бази учасників спілкування (визначаються інтенції й цілі комунікації; світоглядні позиції; спільний фонд знань); 4. моделювання форми мовного спілкування (тема; жанр; композиція, послідовність комунікативних ходів і мовних актів; добір мовних засобів; манера мовленнєвої поведінки).

Методики дослідження міжкультурної комунікації дозволяють аналізувати типи взаємодії між представниками різних лінгвокультур; досліджувати фактори позитивного/негативного впливу на результат комунікативної взаємодії, зокрема, маркери «свого» й «чужого», процес ідентифікування особистістю самої себе та/або іншого, культурно зумовлені дискурсивні стратегії (З.І. Комарова).

Активно використовується метод контент-аналізу, який дозволяє досліднику виявляти зміст (повідомлення, значення, символів) у джерелі комунікації (В.І. Шалак), метод інтент-аналізу тексту (Т.М. Ушакова), методика політичної метафорології (Дж. Лакофф), методика когнітивного картування (А.М. Баранов).

Особливу значущість у дослідженнях трансформаційного стану свідомості соціуму має методичний арсенал експериментальної психосемантики, серед яких: метод зображення або опису слів, станів, ситуацій, відносин; метод порівняння (розрізнення) стимулів; методи класифікації; методи суб'єктивного шкалування; асоціативний експеримент; методи формування понять; семантичні диференціали; методи особистісних конструктів; метод семантичного радикалу; метод опосередкованого дослідження значень; метод мікросемантичного аналізу; метод контекстної та семантичної реконструкції та конструювання (В.П. Серкін).